

ЛІНГВОПОЕТИКА. СТИЛІСТИКА

УДК 811.161.1'42

І. А. Каменєва

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ХАОС» У ПОЕЗІЇ Ф.І. ТЮТЧЕВА

У статті розглянуто особливості мовної репрезентації поняття «хаос» у поезії Ф.І. Тютчева. Актуальність дослідження зумовлена важливістю дослідження мови поезії Ф. І. Тютчева, семантики філософського поняття «хаос», що в поетичному тексті набуває нових значень і відбиває особливості творчості поета. Мета роботи – виявити й описати засоби лексичної репрезентації поняття «хаос». Основне завдання – дослідити вербалізацію поняття «хаос» на рівні текстових асоціатив. У результаті аналізу з'ясовано, що в метафоризації поняття «хаос» задіяно асоціативні ознаки, які його актуалізують і відбивають взаємозв'язок з іншими поняттями в поетичних текстах.

Ключові слова: метафора, метафорична модель, когнітивна структура, поняття «хаос», мовні засоби, асоціати, лексико-семантична репрезентація.

Kamienieva I. Metaphorization of the Concept «Chaos» in Tiutchev's poetry. *The article considers the features of the linguistic representation of the concept «chaos» in Tiutchev's poetry. The relevance of the study is due to the importance of studying the language of Tiutchev's poetry and the semantics of the philosophical concept «chaos», which in a poetic text takes on new meanings and reflects the peculiarities of the poet's works. The article analyzes Tiutchev's poetic texts in order to find metaphors, the main meanings of which are the cognitive structures of the concept «chaos». The purpose of the work is to identify and describe the means of lexical representation of the concept «chaos». The main task is to study the verbalization of the concept «chaos» at the level of a textual associates. A metaphorical representation of the concept «chaos» in Tiutchev's poetry reflects the main features of his work and is involved in creation of the poetic picture of the world. Various metaphorical representations of the concept «chaos» are an important element of the linguistic picture of Tiutchev's world.*

The article describes the main linguistic means of representing individual author's metaphors associated with the concept «chaos». Based on the analysis, it has been established that associative metaphors, representing the attributes inherent in the concept «chaos», which are not reflected in the denotative content of the original meaning

of this concept, are the dominant. The individual author's originality of the means of representing the concept «chaos» is revealed at the level of functioning of text associates, actualizing the analyzed concept and reflecting its connection with other concepts in Tiutchev's poetic texts. The metaphorical interpretation of the concept «chaos» reveals the main peculiarities of Tiutchev's poetry and influences the form of his poetic world. The scholars of Tiutchev's poetry have defined the great variety of associates. The article describes the language, which represents individual metaphors related to the concept «chaos». As a result of the study, it has been found out that associative signs are involved in the metaphorization of the concept «chaos», which actualize this concept and represent its relationship with other concepts in poetic texts.

Keywords: metaphor, metaphorical model, cognitive structure, the concept «chaos», linguistic means, associates, lexical-semantic representation.

Вступ

Поняття “хаос” було предметом дослідження численних філософів і літературознавців. Спроби усвідомити місце поняття “хаос” у ліриці Ф. І. Тютчева робили М. О. Бердяєв, М. М. Гіршман, Д. С. Дарський, М. Н. Епштейн, К. В. Пігарев, В. С. Соловйов, Г. В. Флоровський, С. Л. Франк. Однак цей аналіз мав переважно філософський і літературознавчий характер, не містив широкого кола міфологічних і культурологічних паралелей та не був об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження. Це викликає потребу у встановленні взаємозв'язку семантичних і когнітивних структур поетичних текстів Ф.І. Тютчева на рівні метафоризації та зумовлює актуальність нашої наукової розвідки. У попередніх роботах авторка цієї наукової розвідки вже здійснила спробу описати метафоричні моделі понять “хаос” і “космос”, що перетинаються дуальними образами: *верх – низ, життя – смерть*, які становлять основу поетичного світогляду Ф. І. Тютчева (Каменева, 2020: 5–6).

Мета дослідження – вивчення засобів мовної репрезентації поняття “хаос” та виокремлення метафоричних моделей у філософській ліриці Ф. І. Тютчева, які створено на основі взаємодії лексики в межах асоціативного ряду. Основне завдання – дослідити вербалізацію поняття “хаос”, розкрити своєрідність когнітивних механізмів у моделюванні метафоричної картини світу в поезії Ф. І. Тютчева.

Матеріалом дослідження стали поетичні тексти філософської лірики Ф. І. Тютчева, у яких виявлено базові поняття, розкрито індивідуальний підхід до метафоричного моделювання світу.

Методи дослідження

Основним методом, використаним у дослідженні, є метод лінгвістичного моделювання для виявлення й опису метафоричної моделі із залученням прийому інтерпретації. У процесі добору матеріалу для дослідження залучено метод суцільної вибірки метафоричних одиниць.

Виклад основного матеріалу

Репрезентації поняття “хаос” у мовній картині світу лінгвісти почали вивчати з логічного погляду – відображення в граматичній структурі мови й лексичній семантиці. У працях Н. Д. Арутюнової, присвячених аналізу «лексикону порядку й безладу» в граматиці й лексиці, виявлено деякі ознаки хаосу: неперервність, безвимірність, суперечливість, діалектичність, стихійність, динамічність; також хаос схарактеризовано як усепороджувальний й всепоглинальний початок (Арутюнова, 2003: 3–4). Дослідниця Н. Г. Брагінф розглянула деякі мовні образи, у яких “хаос” репрезентований як семантичний ряд: пекло, безлад, космос, безодня та ін.

Уважаємо, що відповідно до когнітивної вимоги пояснення явищ дійсності потрібно насамперед визначити місце поняття “хаос” у мовній картині світу шляхом звернення до ідеографічних словників.

Тлумачні, філософські словники визначають “хаос” у такій спосіб: «неорганізована стихія, плутанина, безлад», «утілення порожнього простору», «упорядкований космос» (Лосев, 1993; Нова філософська енциклопедія, 2000). Здобуті результати відбивають філософський аспект усвідомлення зазначених вище тлумачень “хаосу”: мертвий, смертельний, спустошувальний, безжалісний (епітети), смерть, страх, порожнеча (метафора), кінець світу, морок, що лякає (перифрази).

На нашу думку, особливості вербальної репрезентації поняття “хаос” на основі текстових асоціатів полягають у тому, що хаос може бути метафорично зображений як безлад, Усесвіт, вічність, безодня, смерть, рух, катаклізм, страх, жах, велич, вічність, початок й кінець, морок, темрява, ніч (Асоціативний словник, 2002, Т. 2: 436).

На підставі отриманих відомостей про асоціативні зв'язки з поняттям “хаос” виокремлюємо метафоричні моделі. Зокрема, у метафоризації поняття “хаос” беруть участь асоціативні ознаки “динаміка”, “вияв об'єкту”, “колір”, “звук”, “водні об'єкти”, “просторові образи”,

на підставі яких виділяємо **метафоричну модель «хаос → нічна стихія»**. Водночас асоціативні ознаки є як джерелом, так і метою метафоричної проєкції. Розглянемо це на прикладах.

Ніч Ф. І. Тютчеву видається царством хаосу, а хаос метафорично зображений як безмежна нічна стихія. Коли в зображенні нічної стихії зникають уявлення про простір і час, тоді хаос перетворюється в лірика на мертву силу. Для поета вечірній час мертвий. Образ *хаосу* полягає в глибині Всесвіту, таємницю якого природа ховає від людини.

Вечер мглистый и ненастный...

Чу, не жаворонка ль глас?..

Ты ли, утра гость прекрасный,

В этот поздний, мертвый час?

Гибкий, резвый, звучно-ясный,

В этот мертвый, поздний час...

Как безумья смех ужасный,

Он всю душу мне потряс!.. («Вечер мглистый и ненастный...»).

Традиційно лексема *птица*, зокрема *жаворонок*, має позитивну семантику, символізує світло, сонце, ранок, весну, однак у Ф. І. Тютчева образ жайворонка наповнюється новими, індивідуально-авторськими смислами. Метафора *жаворонок* висловлює авторське уявлення про дисгармонію і є символом хаосу, божевілля. Семантичне наповнення образу виникає в контексті завдяки розгортанню ланцюжка асоціацій й експлікується в метафорах *вечер мглистый и ненастный, поздний, мертвый час*, що викликають відчуття якихось дивних, незрозумілих звуків, які нагадують спів жайворонка. Поет порівнює цей спів з *ужасным смехом безумья*. Негативне значення слова *безумье* підсилено метафорою *смех ужасный*. Адвербіальні метафоричні словосполучення, використані поетом, мають підсилювальну конотацію, оскільки вказують на підвищений ступінь вияву предикативної ознаки "сильно схвилювати, справити велике враження" (Ожегов, 1989: 38), виражену дієсловом.

Образ *жаворонок* є значущим і виступає як один із засобів конструювання індивідуально-авторського світосприйняття. Семантичне наповнення цей образ отримує в результаті композиційного розгортання вірша, а також вторинної номінації.

Виокремлені ознаки хаосу на мовному рівні репрезентовано різними просторовими образами, що об'єднують хаос і космос, тому

образ *птицы* в Ф.І. Тютчева як і в міфах посідає “прикордонне” положення в просторі, оскільки виконує функцію провідника у світ хаосу, у якому беззвучний простір символізує відсутність життя, будь-якого руху.

Описуючи модель «хаос → нічна стихія», поет використовує різні типи композиції: просторову, часову, асоціативну, композиційну антитезу. Але можна виділити й деякі закономірності: Ф. І. Тютчев тяжіє, на нашу думку, до просторової композиції, що передбачає поділ світу на верхній та нижній простір. Поет пов’язує земне з хаосом, а небесне – з космосом, що можна інтерпретувати з когнітивного погляду: автор характеризує космос як «незмінний, спокійно величний», а хаос – завжди «мінливий та емоційний, несильний і метушливий» (Асоціативний словник, 2002, Т. 2: 436).

Поняття “хаос” у філософській ліриці Ф. І. Тютчева завжди має двовекторну спрямованість: зв’язок верху й низу.

*Две беспредельности были во мне,
И мной своеобразно играли оне... («Сон на море»),
Стихия бьёт о берег свой...
Прилив растёт и быстро нас уносит
В неизмеримость темных волн («Сны»).*

Водна й небесна стихії – це підстави для складної просторової метафори *две беспредельности, неизмеримость темных волн*. Зближення водної та повітряної стихії притаманне для номінацій рухомої води, етимологія і семантика яких має у своєму розпорядженні можливість для метафоризації. «Великий академічний словник російської мови» як переносне визначає таке значення лексеми *волна*: “Безперервний рух, хід маси, великої кількості кого-, чого-небудь” (ВАС, 1965: 1619). Поєднання числівника з іменником абстрактного значення *две беспредельности*, а також іменник *неизмеримость* з просторовою семантикою підкреслюють глибину хаосу. Цю ознаку відображено й в інших словниках: “...величезний простір, що не має видимих меж” (МАС, 1999: 346). У Малому академічному словнику російської мови слово *беспредельность* має значний ряд синонімів: “Безмежність, неоглядність, широта, нескінченність, безкрайність, незорість, невичерпність, безвимірність”, що вказує на безмежність простору (МАС, 1999: 41). Слід зазначити, що наведені слова з префіксами *не-* й *бес-* / *без-* також мають значення “відсутність або

нестача обмежень у виявленні чого-небудь", а суфікс *-ость* утворює слово на позначення абстрактного поняття і надає слову нового лексичного значення.

У процесі аналізу було з'ясовано, що метафоричний образ хаосу створений шляхом використання різних частин мови – іменників, прикметників, дієслів. Слова *море, океан* супроводжуються дієслівними метафорами *б'єт, ростет, уносит*, що відіграють важливу роль у створенні художнього простору. Завдяки лексичному оточенню *море* можна співвіднести з безмежністю (*стихия, неизмеримость темных волн*). Імплицитно метафорична лексика іменників (*две беспредельности, неизмеримость*) протиставлена експліцитно вираженій дієслівній метафорі: *играли, б'єт, ростет, уносит*.

Метафори-іменники *две беспредельности, неизмеримость* не лише семантично, а й усім комплексом мовних засобів протиставлені метафоричному образу *моря* та його оточенню. Ідею вічного руху, який обмежено якими-небудь перешкодами, лірик виражає в образі припливу, що *растет* й *уносит*.

Повітряний простір у Ф. І. Тютчева асоціюється з річкою, на що вказує дієслово *слился*, що має значення "об'єднатися". Таке сприйняття світу здійснено поетом на підставі узагальнення семантичних ознак лексеми *вода*, виявлених під час опису *неба* й *земли*.

*Там, где с землею обгорелой
Слился, как дым, небесный свод, –
Там у беззаботности веселой
Безумье жалкое живет...* («Безумие»).

Метафора *небесный свод* одночасно розділяє та об'єднує небо й землю, виникає відчуття неподільності всіх явищ природи на порозі божевілля ночі, хаосу. Образ єднання землі й неба створено внаслідок актуалізації ознаки безформності й плинності води, що закладено в узуально-метафоричному значенні дієслова *слиться* "об'єднатися, стати єдиним цілим" (Ожегов, 1989: 634).

Приклад злиття протилежних стихій спостерігаємо у вірші «Видение».

*Есть некий час, у ночи, всемирного молчанья,
И в оный час явлений и чудес
Живая колесница мирозданья
Открыто катится в святилище небес.*

*Тогда густеет ночь, как хаос на водах,
Беспамятство, как Атлас, давит сушу...
Лишь музы девственную душу
В пророческих тревожат боги снах!* («Видение»).

Поняття “ніч” репрезентовано метафорами *час всемирного молчанья, явлений и чудес* і містить асоціативну ознаку “тиша”. У вірші поет здійснює спробу осягнути світ людини, зіставляючи його зі світом природи. Світ людської душі метафоризовано в образі *живой колесницы мирозданья*. Метафора *час всемирного молчанья* на підставі загальної асоціативної ознаки може бути пов’язана з образом сну. Ф. І. Тютчев відтворює ніч шляхом стирання колірних і звукових виявів світу. Стертість колірної ознаки репрезентовано дієслівною метафорою *густеет ночь*. Лексема *ночь* розширює свій значеннєвий обсяг за допомогою слів комплексу “кольору” й “води” та порівняльного звороту: *густеет ночь, как хаос на водах*. Поет відзначає не лише факт настання ночі, але й передає індивідуальне сприйняття цього явища, зумовлене психічним станом.

Вірш насичений перифразами (*живая колесница мирозданья* – земля), поетичними синонімами (*святылище небес* – небо; *беспамятство* – забуття), великою кількістю порівнянь (*густеет ночь, как хаос на водах, беспаятство, как Атлас, давит сушу*), що створюють враження грандіозності й величі нічного хаосу.

Окремі дослідники підкреслювали, що тема хаосу з’являється у віршах Ф. І. Тютчева, як тільки він порушує питання про межі земного життя. Для поета хаос – це теж стихія, але не так співвіднесена із земним світом, як протиставлена землі. У безмежному хаосі поета зливаються всі стихії: повітря, вода, вогонь, земля. Звідси – можливість метафоризації однієї стихії за допомогою іншої: небо – *твердь пламенная и чистая, река воздушная* (Касаткіна, 1969: 25). Лексеми, співвідносні зі стихією землі, з її природними височинами, викликають у митця асоціації з водою.

Тютчевский хаос пов’язаний із рухом у просторі. Автор сприймає нічний хаос через орган зору й слуху, оскільки в метафоризації беруть участь асоціати з декількома мотивувальними ознаками: “звук”, “динаміка”, тому поет так часто звертається до образу *моря* і відповідної лексики, вираженої метафорами *буря, волны, морская пена* для його втілення.

Море в поезії Ф. І. Тютчева сприймаємо не лише як природну стихію, а і як вічне джерело руху:

Тот же все вечный прибой и отбой

(«Дума за думой, волна за волной»);

Вкруг меня, как кимвалы, звучали скалы,

Окликались ветры и пели валы... («Сон на море»).

Образ моря митець застосовує для створення метафоричних образів і перифраз (*вечный прибой и отбой, звучали скалы, окликалися ветры, пели валы, мир неподвижный лежал*). Вислови *вечный прибой и отбой* указують на циклічність руху.

Філософ В. С. Соловйов, аналізуючи природу хаосу в поезії Ф. І. Тютчева, стверджує, що космос підпорядковує собі світову стихію, даючи життю красу, а хаос дає про себе знати бунтівними поривами, і він необхідний, але лише у своїй підпорядкованості світовій гармонії: «Так безкрайне море у своєму бурхливому хвилюванні прекрасне як вияв та образ матеріального життя, гігантського пориву стихійних сил, які введені, проте, у непорушні межі й не можуть розірвати загального зв'язку світобудови та порушити його ладу, а лише наповнюють його рухом, блиском і громом» (Соловйов, 1990: 114). Античне уявлення про хаос як про водну стихію вплинуло на його відповідне метафоричне вираження – *хаос на водах, стихия бьет о берег свой*. Тютчевський хаос метафорично репрезентований як *всеобъемлющее море*, тому море поет описує як хаотичну стихію:

Смотри, как на речном просторе,

По склону вновь оживших вод,

Во всеобъемлющее море

(«Смотри, как на речном просторе...»);

Тогда густеет ночь, как хаос на водах («Видение»);

Настанет ночь – и звучными волнами

Стихия бьет о берег свой...

(«Как океан объемлет шар земной...»).

Серед синтагматичних зв'язків лексеми *море* спостерігаємо кілька смислових корелятивів у прямому значенні. Це передусім епітети, що вказують на безкрайність моря: *безбрежное, обширное, всеобъемлющее*. У дефініціях лексем *безбрежный* ("водні простори, позбавлені кордонів, берегів" (ПСТ, 2009: 26), *обширный* ("який займає великий простір" (ПСТ, 2009: 455), *всеобъемлющий* ("який охоплює весь простір") (ПСТ, 2009: 47) семантичний компонент 'простір'

експлікований ад'єктивами. Слід звернути увагу на особливість використання епітета *всеобъемлющий* у поетичному ідіолекті Ф. І. Тютчева – уживання лише з найменуваннями водних об'єктів, тоді як лексема має в мові взагалі й у поетичній мові зокрема стійку валентність, що корелює з різними стихіями. Але для поета основною стихією є вода, яку він наділяє здатністю репрезентувати безкрайній, величезний, усеосяжний простір. Згідно з міфологією хаос завжди пов'язаний з водним простором. Отже, *море* в Ф.І. Тютчева – необмежений простір хаосу, і така семантика лексеми виявляється в метафорі *всеобъемлющее море*.

Метафоризація іменника *море* ґрунтується на його головній семі 'водний об'єкт', що відбито в словниках: «Широкий простір, заповнений чим-небудь, що розповсюджується на що-небудь» (ПСТ, 2009: 376). В авторитетному лексикографічному довіднику вказано два переносні значення лексеми: 'широкий, безмежний простір чогось'; 'величезна кількість, незліченна множина' (ВАС, 1965: 1260–1261). У цих дефініціях підкреслено головну ознаку моря – його широту. Цю особливість і відображено у філософській ліриці Ф. І. Тютчева. Образ *моря*, як бачимо, відіграє особливу роль у формуванні простору й часу як джерела метафоризації поняття "хаос" у філософській поезії Ф. І. Тютчева.

У картині світу поета поняття "хаос" олюднене, про це свідчить велика кількість індивідуально-авторських метафор: *хаос шевелится, играет душой человека, дышит, роится, воет*, але стихія хаосу в митця несвідома, тому й людина зливається з хаосом у стані забуття: уві сні або в смерті; стихія хаосу лірика безтілесна: *мир бестелесный, слышний, но незримый... роится в хаосе ночном*.

Репрезентанти нічного хаосу в поезії Ф. І. Тютчева детерміновані асоціаціями, опис яких здійснено шляхом зазначення їхньої бінарної ознаки «звук / тиша»: *час всемирного молчанья, чудный, еженочный гул*.

Откуда он, сей гул непостижимый?...

Мир бестелесный, слышний, но незримый,

Теперь роится в хаосе ночном?

(«Как сладко дремлет сад темно-зеленый...»).

В актуалізації образних і символічних уявлень про поняття "хаос" ознаки руху й звучання найбільш частотні. Поняття "хаос" і його ознаки вербалізовано в мовних одиницях, що передають звукову

палітру різними частинами мови: *гул, слышний, роится*. Іменник *гул* має сему 'шум, що не цілком ясний, зливається з іншими звуками', ад'єктив *слышний* – 'розрізняти слухом', дієслово *роится* – 'утворювати рій'. Синтагматичні конструкції *гул непостижимый, мир слышний, роится у хаосе* наділяють нічну тишу звучанням. Дієслово *роится* пов'язане зі звуковими й зоровими асоціаціями, звідси й *гул слышний*, і відчутні характеристики світу – *незримый*. Метафора *гул* є своєрідним синтезом вічного руху нічного світу. У вірші відображені особливості сприйняття в певній послідовності: звукова, а потім зорова.

Якщо світ сну в Ф. І. Тютчева характеризується нерухомістю, відсутністю звуків, то хаос відбиває авторські уявлення про світ, наповнений різними звуками, що зреалізовано в метафорах *страшные песни про древний хаос, про родимый*:

Понятным сердцу языком
Твердишь о непонятной муке...
О! страшных песен сих не пой!
Про древний хаос, про родимый
 Как жадно мир души ночной
 Внимает повести любимой!

(«О чем ты воешь, ветер ночной?»).

У хаотичному *вое* й дивному *голосе* вітру своєрідно метафоризується *понятный язык* і *непонятная мука*. Вербалізовані опозити *понятное* й *непонятное* парадоксально зміщені у своїх значеннях, викликаючи здивування, загадковість. Бінарна опозиція *понятный* vs *непонятный*, репрезентована антонімічною парою з префіксом негачії *не-* й без нього, указує на розпливчастість значення, що ще більше підсилюється: *голос* вітру *понятен* сердцю, але водночас твердить про *непонятную муку*.

Хаос звуків може виявлятися в метафорах, які містять звукопозначення, об'єднані семантичним компонентом 'гучний, сильний', що виражають негармонійне звучання за допомогою дієслів теперішнього часу: *бунтует, клокочет, хлыщует, свищует, ревет, бьет*, а також субстантивів в орудному відмінку *с ревом, свистом, визгом, воем*.

И бунтует, и клокочет,
Хлыщует, свищует, и ревет...
С ревом, свистом, визгом, воем
Бьет в утес береговой... («Море и утес»).

Дієслова, пов'язані з морем, характеризують його з погляду вироблених ним звуків різної тональності й беруть участь у створенні антропоморфної метафори: море в поета *бунтуєт, клопочет, хльщєт, свищєт, ревет, б'єт*. Перерахування дій за допомогою шести дієслів створює динамічний фон вірша, а сполучник *и* також підпорядкований єдиному задуму, оскільки виконує функцію підсилення, а не з'єднання. Далі йдуть субстантивні порівняння в орудному відмінку *с ревом, свистом, визгом, воем*, що створюють звуковий контраст. Для відтворення звукової картини хаосу поет також використовує метафори *молчанье, шепот, ропот, стоны, шорох, треск за треском, шуршат, баюкает, тихоструйною волною, гул*, які мають значення 'слабке звучання'. Інтенсивність вияву ознаки можна розташувати на осі перехідності, де крайніми членами будуть *мовчання vs гул*.

Протиставлення звуків і тиші різнотональне. У звичному розумінні тиша або порушена звуками, або є наслідком згасання звукового комплексу. Однак у тому чи тому разі простежуємо символічне тлумачення видаваного звуку або його відсутності. Межа між звуком і його відсутністю хитка, а звукообраз мовчання, що виникає в поезії Ф.І. Тютчева, виступає номінантом беззвучного світу на підставі ознаки 'цілковита тиша, відсутність звуків'. Слід зазначити, що тиша в багатьох віршах поета асоціюється зі сном:

И баюкает их море

Тихоструйною волной... («По равнине вод лазурной...»).

Описово-метафоричне поєднання *тихоструйною волной* є традиційною поетичною лексикою поезії XIX століття (Григор'єва, 1980: 42). Дієслівну метафору *баюкать* і метафоричне вираження *тихоструйною волной* об'єднує сема 'спокій', що й визначає їхні можливі асоціативні відношення.

Лінгвокогнітивний аспект, що розкриває асоціативні зв'язки компонентів моделі «хаос → нічна стихія», дає змогу побачити особливості метафоричного відтворення поняття «хаос» Ф. І. Тютчева. Ментальні когнітивні ознаки поняття «ніч» визначають тютчевську специфіку сприйняття ночі. Частотною є ознака «звук», актуалізована метафорами *еженощный гул, хаос звуков*. Описувана модель репрезентована рядом асоціативних ознак «просторові образи», «водні об'єкти» й есплікується у відповідних метафорах: *поздний час, две беспрядельности, роится у хаосе ночном*.

Висновки

Лінгвокогнітивний аспект, що розкриває асоціативні зв'язки компонентів моделі “хаос → нічна стихія”, дає змогу побачити особливості метафоричного відтворення поняття “хаос” у ліриці Ф. І. Тютчева. Автор використовує лексему *хаос* у віршах у прямому й переносному значеннях, наповнюючи її різним змістом: хаос метафоризується в образах ночі, водної стихії: *густеет ночь, как хаос на водах; ночной хаос*; хаос репрезентований метафорами, що актуалізують таємничість: *час всемирного молчання; чудный, еженочный гул; мир... роится в хаосе ночном.*

Ментальні когнітивні ознаки поняття “ніч” визначають тютчевську специфіку сприйняття ночі. Використання лексичних одиниць як метафор під час опису поняття “хаос” у ліриці Ф.І. Тютчева розкриває особливості його мовної поетичної особистості. Образи хаосу поет створює за допомогою текстових асоціацій. Аналіз мовного матеріалу підтверджує, що світ хаосу поета схожий на емоційний світ автора, є картиною, “опредмеченою” когнітивними ознаками “звук”, “тиша”, “колір”, “рух”, “просторові образи”, “водні об'єкти”, завдяки експлікації яких передано невловиме у світі хаосу.

Індивідуально-авторську специфіку в актуалізації поняття “хаос” досліджено на рівні змісту, естетичної природи й мовного вираження.

У перспективі передбачається подальше дослідження поняття “хаос” на матеріалі творчості інших поетів в лінгвокогнітивному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арутюнова, Н. Д.** (2003). *Логический анализ языка*. Москва: Индрик.
2. **БАС.** (1950–1965). *Словарь современного русского литературного языка*. Москва: Изд-во АН СССР.
3. **Голованевский, А. Л.** (2009). *Поэтический словарь Ф.И. Тютчева (ПСТ)*. Брянск: РИО БГУ.
4. **Григорьева, А. Д.** (1980). *Слово в поэзии Тютчева*. Москва: Наука.
5. **Каменева, І.А.** (2020). Метафоричні моделі у філософській ліриці Ф.І. Тютчева: лінгвокогнітивний аспект. (Автореф. дис. ...канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
6. **Караулов, Ю. Н.** (2002). *Русский ассоциативный словарь*. (Т. 2). Москва: Астрель.
7. **Касаткина, В. Н.** (1969). *Поэтическое мировоззрение Ф. И. Тютчева*. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та.
8. **Лосев, А.Ф.** (1993). *Очерки античного символизма и мифологии*. Москва: Мысль.
9. **МАС.** (1999). *Словарь русского языка*. Москва: Рус. язык.
10. **Новая философская энциклопедия.** (2000). Москва: Мысль.
11. **Ожегов, С. И.** (1989). *Словарь русского языка: 70 000 слов (21-е изд.)*. Москва: Рус. язык.
12. **Попова, Т. Г., & Саушева, Е. В.** (2020). Метафора как важный элемент когниции. *Политическая лингвистика*, 1 (79), 68–72.
13. **Соловьев, В. С.** (1990). *Поэзия Ф. И. Тютчева*. В *Литературная критика* (с. 105–121). Москва: Современник.

REFERENCES

1. **Arutiunova, N. D.** (2003). *Logicheskij analiz yazyka [Logical language analysis]*. Moskva: Indrik [in Russian]
2. **BAS.** *Slovar sovremennogo russkogo yazyka [Modern Russian dictionary]*. Moskva: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
3. **Golovanievskij, A. L.** (2009). *Poeticheskij slovar F. I. Tiutcheva [Tiutchev's poetic dictionary]*. Briansk: RIO BGU [in Russian].
4. **Grigirjeva, A. D.** (1980). *Slovo v poezii Tiutcheva [Word in Tiutchev's poetry]*. Moskva: Nauka [in Russian].
5. **Kamienieva, I. A.** (2020). Metaforichni modeli u filosofskij lirytstii F. I. Tiutcheva: lingvokognityvnyi aspekt [Metaphorical models in the philosophical lyrics of F. I. Tiutchev: linguo-cognitive aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
6. **Karaulov, Yu. N.** (2002). *Russkij assotsiativnyj slovar v 2-h tomah [Russian associative dictionary]*. (Vol. 2). Moskva: Astriel [in Russian].
7. **Kasatkina, V. N.** (1969). *Poeticheskoye mirovozzreniye F. I. Tiutcheva [Tiutchev's poetic world view]*. Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta [in Russian].
8. **Losiev, A. F.** (1993). *Ocherki antichnogo simvolizma I mifologii [Essays of ancient symbolism and mythology]*. Moskva: Mysl [in Russian].
9. **MAS.** (1999). *Slovar russkogo yazyka [Russian dictionary]*. Moskva: Rus. yazyk [in Russian].
10. **Novaya filosofskaya entsyklopediya [New philosophical encyclopedia]**. (2000). Moskva: Mysl [in Russian].
11. **Ozegov, S. I.** (1989). *Slovar russkogo yazyka [Russian dictionary]* (21nd ed.). Moskva: Rus. yazyk [in Russian].
12. **Popova, T. G., & Sausheva, E. V.** (2020). Metafora kak vaznyj element kognitsii [Metaphor as an important element of cognition]. *Politicheskaya lingvistika – Political linguistics, 1 (79)*, 68–72 [in Russian].
13. **Solovjev, V. S.** (1990). Poeziya F. I. Tiutcheva. In *Literaturnaya kritika [Tiutchev's poetry. Literary criticism]* (pp. 105–121). Moskva: Sovremennik [in Russian].

Каменева Ирина Адамівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова; вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61000, Україна.

Tel.: +38-067-721-33-70

E-mail: irenadam2018@gmail.com

http://orcid.org/0000-0002-5013-3210

Kamienieva Iryna Adamivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages, O. M. Beketov Kharkiv National University of Urban Economy; 17 Marshala Bazhanova Str., Kharkiv, 61000, Ukraine.

Надійшла до редакції 8 березня 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Каменева І. А. Метафоризація поняття “хаос” у поезії Ф. І. Тютчева. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. Вип. 54. Ч. I. С. 132–144. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.1.11>

APA: Каменева, І. А. (2021). Метафоризація поняття “хаос” у поезії Ф. І. Тютчева. *Лінгвістичні дослідження*, 54 (I), 132–144. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.1.11>